

20. YY. Uluslararası Güç Odağında Ortadoğu ve Batı Ülkelerinin Gelişmişliğine Tarihsel Bir Bakış

Ahmet İŞLER

Öğr. Gör.

Muş Alparslan Üniversitesi-Türkiye

ORCID NO: 0000-0002-9742-1260

a.isler@alparslan.edu.tr

Ali Rıza SAVAŞ

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi-Türkiye

ORCID NO: 0000-0003-0112-8033

a.savas@beu.edu.tr

Öz

Son üç asırdan günümüze kadar dünyanın egemen gücü olma yönünde ilerleme kaydeden Batı, kurmaya çalıştığı küresel sistemle bu üstünlüğünü devam ettirme eğilimini göstermektedir. Genelde Doğu üzerinde özelde ise Ortadoğu halkları üzerinde süreklilik haline getirilmek istenen bu hegemonya, tümüyle Batının Doğuya bakışı ile alakalı bir süreçtir. Batı nezdinde, keşfedilen yeni yerler ve Doğu, zenginliğe kapı aralayan bir coğrafyadır. Bu yönüyle zengin yer altı kaynakları ve geniş pazara sahip olan Ortadoğu, sömürgecileri bu coğrafyaya meylettirir.

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren Avrupa elde ettiği bilgi ve teknolojisiyle dünya hâkimiyetine yönelik stratejiler üretirken bu doğrultuda emperyalist politikalar güder. Sömürgeci rekabet, yirminci yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşının yaşanmasına sebep olan en temel unsur olarak görülmektedir. Bu savaşlar sonrasında milyonlarca insanın ölümüne yol açan bu ülkeler, bunca yıkıma rağmen dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasında yer alırlar. Bu çalışmada herhangi bir Batı ülkesiyle Ortadoğu'daki bir ülkenin gelişmişlik farklılığının nedenleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Ortadoğu, zengin yer altı kaynakları ve bundan elde edilen finansal kaynaklara rağmen neden hala az gelişmiş ülke statüsünden kurtulamadığı ve modern sömürgecilik, tarihsel bir bakış ile birlikte yorumsamacı yöntem kullanılarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Batı, Ortadoğu, Gelişmişlik.

A Historical Overview of the Development of Middle Eastern and Western Countries at the Focus of 20th Century International Power

Abstract

The West, which has made progress in becoming a dominant power of the world from the last three centuries to the present, has shown a tendency to continue its dominance with the global system it is trying to establish. This hegemony, which is planned to have long-lasting influences over generally on the East but specifically on the Middle Eastern societies, is a process that is wholly associated with the view of the West about the East. The new places discovered and the East are regarded as the places of wealth for the Western point of view. Therefore, the Middle East, which has rich underground resources and substantial market opportunities, tends to the colonialists to this geography. Europe, which realizes the Industrial Revolution, produces strategies for world domination with the knowledge and technology it has acquired. Colonialist competition is regarded as the most fundamental factor for the two world wars in the first half of the twentieth century. These countries, which have led to the deaths of millions of people after these wars, are among the most developed countries of the world despite all the devastation. In this study, we will try to focus on the reasons for the differences in the development of a country in the Middle East with any Western country. The reason why the Middle East keeps its status of being an underdeveloped world in spite of its rich underground resources and the financial resources obtained from them and modern colonialism will be dealt with a historical perspective and the interpretive method

Keywords: Colonialism, Western Countries, Middle East, Development.

GİRİŞ

On beşinci yüzyılda başlayan coğrafi keşifler bir bakıma sömürgeciliğin ilk adımını oluşturduğu söylenebilir. Avrupa dışında keşfedilen yeni yerler sömürgeci devletler nezdinde zenginliğe açılan bir kapı olmuştur. Bu toprakların değerli madenlerini Avrupa'ya taşıyarak hızlı bir şekilde refaha kavuşan sömürgeci güçler, bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin yanı sıra Sanayi Devrimi'ni de gerçekleştirmiştir. Böylece dünyanın ekonomik ve siyasi gücünü elinde bulundurmaya başlayan Batı, yeni bir dünya düzenini dizayn etmeye odaklanmıştır. Sanayi devrimini tamamlamış söz konusu sömürgeci güçler, bundan sonraki süreçte daha fazla ham maddeye ihtiyaç duyacak ve seri olarak ürettiği malları pazarlayacakları yeni pazarlar arayışına girecekti. Bu sömürgeci politikanın devam ettirilmesi eş zamanlı olarak güçlü bir ordunun varlığını da gerektirmekteydi. Bu bağlamda başta İngiltere olmak üzere diğer sömürgeci güçlerin tamamı, emperyalist politikalarının yanında, onu destekleyen teknolojiyle donatılmış askeri güçlerini de kullanarak insan kaynağı ve pazar potansiyelinin çok zengin olduğu bölgelerde hâkimiyet yarışına girdiler. Doğuyla kıyaslandığında aşırı gelişmiş bu Batı ülkeleri, hegemonik politikalarını bilgiyi de ele geçirerek sağlamlaştırma ve egemenlik kurma stratejisini uygulamaya koydukları görülmektedir. Sömürgeciliğinin temelini atan İspanya ve Portekiz'in temel stratejileri denizleri kontrol etmek ve kıtalardaki devletleri etkisiz hale getirmektir. Aynı stratejiyi söz konusu iki devletten sonra gelişmeye başlayan diğer kolonyalist Avrupa ülkelerinin de benzer bir strateji olarak uyguladığını görmekteyiz. Portekizliler; Hindistan, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e girdiklerinde Safeviler, Babürlüler ve Memlûklüler, sömürgeci güçlerin emellerine karşı koyamamışlardı. İspanya ve Portekiz gibi sömürgeci devletlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ise güçlü merkezi yapı ve ordu sayesinde etkisiz hale getirilmişti (Arslan, 2015: 193). Rusya'nın sıcak denizlere açılma stratejisi, Fransızların ve İngilizlerin sömürgeci rekabetleri ile devam eden bu hegemonik süreç İngilizlerin dünya sömürge imparatorluğunu kurmasıyla sonuçlanmıştı. Öte yandan 19. yüzyılın sonlarında siyasal birliğini tamamlayan Almanya ve İtalya, diğer sanayileşmiş Avrupalı devletlerine yetişme amacıyla sömürgeci devletlere dâhil olmuş ve bu doğrultuda politikalar ortaya koymuşlardı. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıkan küreselleşme çağı ile birlikte Avrupa, Üçüncü Dünya ülkeleri ile ticari bir faaliyete girerek ham madde ve pazar arayışını büyük boyutlara taşımıştır (Pamuk, 2008: 5). Bu doğrultuda on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına girildiğinde sömürgeciliğe direnen, başta Osmanlı Devleti olmak üzere, Çin ve İran gibi devletler Avrupa'nın açık pazarı haline getirilmek istenmiş ve bu coğrafyalarda sömürgeci faaliyetler hız kazanmıştır.

Sömürgeci güçlerin önündeki en büyük engel olan Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'nın politikası, Osmanlı'yı sürekli küçültmek ve etkisizleştirmek üzerine kurulmuştur. Dinsel veya ırksal ayrılıkları körüklemek, Hristiyan veya diğer farklı etnik grupların Osmanlı'dan ayrılmasını sağlamak, ülkenin üretim gücünü

engelleyip dış güçlere bağımlı hale getirmek ve bunu siyasi hâkimiyete müdahale aracı kılmak ve bu isteklerini savaş veya antlaşmalarla kabul ettirmek (Arslan, 2015: 25) üzerine kurulu bu politika, emperyalist hedeflerin önündeki engeli ortadan kaldırmak üzerine kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesi ve dışa dönük ekonomi politikasına yönelmesi Avrupa sermayesinin gücünü daha fazla arttırmış, Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve siyasi olarak bağımlı hale getirmişti. 1838 Balta Limanı Antlaşması, 1854 yılından başlayan dış borçlar ve demiryolu yapımı konusunda yabancı sermayeye verilen imtiyazlar Osmanlı Devleti'ni askeri, mali ve siyasi anlamda ciddi zor bir sürecin içine sürüklemiştir (Pamuk, 2008: 7). Osmanlı Devleti gibi diğer Ortadoğu ülkeleri de modernleşme projelerini hayata geçirmek amacıyla borçlanma yoluna gitmiş, neticede borçların ödenememesi hem ekonomik hem de siyasi olarak ülkeler aleyhine derin sosyal ve mali sorunlar ortaya çıkarmıştır (Owen, 1993: 100-135'ten akt., Çetinkaya, 2014: 30). Ekonomik olarak tahakküm altına alınmak istenen Osmanlı devletine karşı, Avrupa devletleri arasında reel politik çıkarlarına uygun gruplaşmalar yaşanmıştı. Kırım Harbi'nde Rusları Karadeniz'den uzaklaştırmaya çalışan Batı, 93 Harbi'nden sonra Ruslarla da anlaşmıştı. Böylece Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa devletlerinin açık saldırılarına maruz bırakılmıştı. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'ne özgü gerçekleştirilen bir gelişme değildi. İran ve Uzak Doğu ülkesi olan Çin de aynı şekilde yarı sömürge haline getirilmek istenen ülkelerin başında geliyordu. Bu bağlamda on sekizinci yüzyılın sonlarında yaşanan 'Afyon Savaşları' sömürgeciliğin çirkin yüzünü ortaya koyması açısından zikredilmeye değerdir. 1757 yılında misyoner faaliyetleri engellemek amacıyla Canton Limanı dışındaki kapılarını Avrupalılara kapatan Çin'in bu hamlesi, Avrupa devletlerini rahatsız etmiştir. Avrupalılar için iyi bir global pazar olarak düşünülen Çin, İngiltere'nin üzerinde daha fazla ticaret yapmayı ve kazanmayı hedefleyen bir pazar olması hasebiyle oldukça önemlidir. Çin'in limanlarını Avrupalılara kapatmasına üzerine, İngilizlerin Hindistan ve İran'dan aldığı afyonu gayri resmi yollarla, altın karşılığında Çin'e satması iki ülkeyi karşı karşıya getirmişti. İngiltere'nin kaçak yollardan yaptığı bu ticareti önleme amacıyla sıkı önlemler alan Çin'e 1839 yılında savaş açılmıştı. Afyon Savaşları olarak tarihe geçen savaşta Çin yenik düşmüş ve yapılan antlaşma sonucu Kanton Limanı başta olmak üzere beş liman daha Avrupa ticaretine açılmıştı. Amerika'nın da ticari faaliyette bulunduğu Çin, bu duruma karşı ayaklanmış ancak İngiliz ve Fransız güçleri Pekin'e girerek imparatorluk sarayını topa tutmuştur. 1860 yılında yapılan diğer bir antlaşma ile on bir liman daha Avrupa ticaretine açılmış böylece Çin Avrupa'nın sömürgesi haline getirilmiştir (Balcıoğlu, 2012: 38-39). Batı'nın bu ve benzeri politikalarının diğer Doğu toplumları içinde uygulandığı görülmektedir. Nitekim Avrupa'nın Osmanlı ve Çin üzerinde oluşturmak istediği nüfuz, İran toprakları üzerinde de gerçekleştirilmiştir. Batılı devletler, burada siyasî ve iktisadi çıkarları belirlemekle kalmamış Avrupa'da ortaya çıkan fikirleri de buralara taşımıştır. Rus ve İngiliz sömürgeleri arasında sıkışan İran, İngilizlere Tütün Şirketi'ni kurma hakkı tanımıştı. Tütünün

İngiliz tekeline geçmesi sonunda 1891-1892’de İran’da “Tütün İsyanı” başlamıştı (Sarıkaya, 2012: 9-10). Bu bağlamda benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç olarak Batının sömürgeci faaliyetlerine engel olmak isteyen toplumlar, bir şekilde emperyalizmin hışmına uğramıştır. Kurulmak istenen bu yeni sistem dünya üzerinde eşitsizlik, sömürüye dayalı zenginlik ve yine bundan kaynaklanan yoksulluğun sürekliliğini sağlayan etmen olarak görülebilir. Nitekim günümüz dünyasında yaşanan eşitsizliğin kaynağının Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda son 150 yıl içinde dünya gelir dağılımı tablosu incelendiğinde genel olarak dikkate değer biçimde uyumlu bir sürekliliğin olduğu görülür. Zenginlik, yoksulluk ve büyüme örüntülerinde görülen farklılığı hayretle karşılayan Acemoğlu ve Robinson, “Ulusların Düşüşü” adlı eserinde 19. yüzyıldan itibaren baş döndürücü bir oranda büyüme gösteren Batı Avrupa ülkelerine nazaran, Afrika ve Ortadoğu’nun ekonomik başarısızlığının neyle izah edileceğini sorgulamaktadır. Onlara göre, sosyal bilimcilerin zenginlik ve fakirliğin kökenleri ile ilgili ortaya koydukları hipotezler reel duruma ikna edici bir şekilde açıklamaktan uzaktır (Acemoğlu & Robinson, 2018: 49-52). Sömürülen ülkelerin gelişmişlik düzeyleri incelendiğinde, fakir olup da sömürge olmamış ülke sayısı yok denecek kadar azdır. “Kapitalizmin, çevresinde ülkelere yayılışı, başlangıcından beri tekeli bir mahiyet arz etmiştir” (Zahar, 1999: 22, 24). Bu anlamda Emperyalist Batı tahakkümünde olan kapitalist sistem içinde diğer ülkelerin gelişiminden bahsetmek olanaksız hale gelmektedir.

Sömürgecilik serüvenini keşiflerle başlatan ve 19. yüzyıl boyunca yayılmacı sömürgecilik ve emperyalizmle devam eden boyutuyla ele alan Ferro, bu olguyu hâkimiyet biçimiyle ele alarak inceler (Ferro, 2002: 14). 19. yüzyılın sonuna kadar Batı’nın kurmaya çalıştığı hegemonya, 20. yüzyıl ve ‘Tarihin Sonu’na kadar bu hegemonyanın devam ettirilmesi üzerine kuruludur. Antik Yunan’a ait olan “hegemonya” kavramı eski dilde, liderlik etme ve yönlendirme kökünden gelmekte, siyasi üstünlük olarak ifade edilmekteydi. Hegemonya; Antik Yunan’da “bir şehir devletinin diğer şehir devletleri üzerindeki üstünlüğü” anlamında ifade edilmiştir (Şener, 2014: 407). Gramsci’nin hegemonya kavramını uluslararası ilişkilere uyarlayan Robert Cox, farklı emperyalizm evrelerinden bahseder. İngiliz hegemonyası 19. yüzyıldan 1870’lere “liberal emperyalizm”, 1873-1945 yılları arasında diğer emperyalist devletlerin dünyanın paylaşımına yönelik girişimleri ise “yeni emperyalizm” veya “kolonyal emperyalizm” dönemi olarak adlandırılmaktadır. Yeni yaklaşımlara göre, uluslararası ilişkiler bağlamında hegemonya, lider devletin diğerleri üzerindeki hakimiyetine dayanır. Buradaki hegemonya, “hegemonik gücün oluşturduğu kurumlar ve sahip olduğu maddi kaynaklar tarafından desteklenen ve hegemonik gücün kurucu düşüncelerinin kabul edilmesiyle kendisini ortaya koyan geniş tabanlı bir rıza anlamına gelir” (Kaymak, 2016: 68-70). Dünyanın kapitalist tarihi içinde hegemonik güçlerde değişkenlikler yaşanmaktadır. 19. yüzyıla kadar siyasi ve askeri gücünden dolayı ekonomik gelişmede liderliği elinde bulunduran İngiltere, uluslararası iktisadi bir sistem kurarak hegemonyasını sürdürmüştür (Duman, 2002: 10). Bu hegemonya

20. yüzyılın ilk yarısından sonra el değiştirecek, ancak Batı'nın Ortadoğu üzerindeki hegemonyasını devam ettirecek bir temele dayalıdır.

YIRMİNCİ YÜZYILDA GÜÇ DENGELERİ

I. Dünya Savaşı'nda sömürgeci güçlerin önündeki en büyük engel olan Osmanlı Devleti yıkılarak yerine irili ufaklı birçok devlet kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Sömürgeci anlayış yerini manda ve himayeye bıraksa da sömürgeci sistem farklı biçimlerde sürekliliğini devam ettirmektedir. Yüzyılın başında yapılan antlaşmalar, çizilen sınırlar emperyalist güçlerin lehine düzenlenerek masa başında suni olarak cetvelle çizilen sınırların yanında, toplumların arasına duvarlar çekilerek, birbirlerini ötekileştirecek, düşmanlaştıracak bir anlayış geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nden koparılan ülkelerde Osmanlı'yı resmi tarih anlayışlarında sömürgeci bir devlet olarak telakki edecek bir algı oluşturulmuştur. Osmanlı bakiyesi olan bu devletlere bakış, Türk resmi tarih söyleminde de benzer biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda Arapların "arkadan vurma ve ihanet" söylemi ile düşmanlaştırıldığını görmekteyiz (Hanioglu, 2017). Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla meydana gelen coğrafya, bundan sonra ekonomik ve siyasal olarak istikrardan uzak bir kaderi yaşamaya mecbur edilir.

20. yüzyılın ilk yarısına kadar dünyanın egemen gücü olan ve Ortadoğu'ya siyasi ve ekonomik olarak yön veren İngiliz sömürgeciliği bu tarihten sonra yerini ABD'ye bırakmıştır. I. Dünya Savaşı'nda etkin bir konuma sahip olan ABD, savaş sonunda kıtasına geri dönmüş olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı ile birlikte dünya siyasetinin merkezine oturduğunu görmekteyiz. Soğuk Savaş Dönemi boyunca Ortadoğu'yu şekillendiren ABD, kurulduğu günden beri uygulamaya çalıştığı emperyalist karakterli siyasetini sürdürerek Ortadoğu'nun ekonomik, siyasal ve kültürel karakterinin oluşumuna ciddi bir etkide bulunmuştur. J. Bellamy Foster, ABD emperyalizmini savunan düşünürlerin bile ABD'nin başından beri bir imparatorluk olduğunu kabul etmeye hazır olduğunu belirtir. Çünkü ABD, kıta içinde toprak satın almaya başladığı dönemden 19. yüzyıla kadar özgürlük adını verdiği hareketle, kıta içinde genişleme politikası gütmüştür. 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı ve sonrasında Filipinler-Amerikan Savaşı'nda da deniz aşırı sömürgeci bir politika izlenmiştir. Askeri müdahale tehdidiyle desteklenen ekonomik imparatorluk II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüş, Soğuk Savaş Döneminde yeni sömürgeci bir anlayış ortaya koyan ABD, bu karakterini tümüyle gizleyememiştir. Öte yandan Soğuk Savaş Dönemi sonrası da gerek Ortadoğu gerekse de dünyanın diğer bölgelerinde küresel emperyalist bir konumda olan ABD, dünya egemenliğine dayalı neoliberal ekonomi politikalarını gerçekleştirmiştir. Bu politika sonuç olarak uluslararası küresel bir istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir (Foster, 2006: 12-20). Magdoff'a göre, "Amerika'nın İran, Guatemala, Lübnan ve Dominik Cumhuriyeti gibi yerlere yaptığı askeri müdahaleler, 'Amerikan vatandaşlarını korumak' ya da Komünist Blok'un yayılmasına karşı yürütülen savaşla ilgili değildir. Daha çok, tüm tarihsel karmaşıklığı içinde daha geniş bir olgu olarak emperyalizmle ve ABD'nin

kapitalist dünyadaki hegemonik güç rolünü üstlenmesiyle ilgilidir” (Foster, 2006: 39-40).

1945 Atlantik Bildirgesi’nde kendi kaderini tayin hakkını elde eden Ortadoğu ve Asya ülkeleri, zahiren sömürgecilikten kurtulmuş gibi görünüyordu. Ancak sömürgecilikten kurtulan ve bağımsızlaşan üçüncü dünya ülkeleri kendi sanayilerini kuracak ve kendi denetimlerini yapacak bir politika yerine soğuk savaşın kurbanları olmuştur. 1951’de İran Başbakanı Musaddık’ın petrolü ulusallaştıran politikası karşısında ABD, emperyalist bir politika güderek gerçek yüzünü göstermiştir. Musaddık’tan önce İran petrolünün %92 payını bir İngiliz şirketi olan AIOC (Anglo-İran Petrol Şirketi) alıyordu. CIA 1953 yılında Ajax Operasyonu ile seçimle başa gelen ve 1951’de *Time*’nin “Yılın Adamı” seçtiği Musaddık’ı devirerek yerine tekrar şahı getirmiştir. Petrolün millileştirilmesi kararının kaldırılmasıyla British Petroleum (BP) şirketi kurulmuş, İran petrollerinden Amerika şirketleri de pay sahibi olmuştur (Hiatt, 2009: 22-24). Amerikalı ekonomist John Perkins “Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları” adlı eserinde bir ülkeyi ele geçirmek amacıyla kılıç ve paranın gücüne değinerek büyük şirketlerin devlet başkanlarını bile seçmedeki etkinliğine değinir. Bu şirketlerin tespit ettiği petrol ülkesine müdahalesini, kendi çıkarlarını koruyacak yönetimleri nasıl belirlediklerini uzun uzadıya aktaran Perkins, yaptıkları ilk işin petrolü millileştiren Musaddık’ın CIA desteğiyle hangi amaçla devrildiğini belirtmektedir (Perkins, 2011: 35).

Yirminci yüzyıl ortasından beri İran gibi birçok devletin yeraltı kaynakları ve bunun sağladığı ekonomik getiriler dikkate alındığında, neden hala gelişmiş ülkeler statüsünde olmadığı sorgulanabilir. İki dünya savaşında ekonomisi yerle bir olan İtalya, buna rağmen Doğu ülkelerine kıyasla daha iyi konumda olduğu görülür (Öztürk, 2006: 85). Bu bağlamda her hangi bir Batı ülkesiyle Ortadoğu’daki bir ülkenin gelişmişliği kıyaslandığında benzer sonuçların ortaya çıkacağı görülecektir. İran’ın konumuna özetle baktığımızda emperyalist Batı’nın kurmaya çalıştığı ekonomik, siyasal ve askeri hegemonyasını görmekteyiz. Lord Curzon, İran’ın dünya tarihinde önemini şu sözle ifade eder: “Üzerinde dünya egemenliği için oyun oynanan bir satranç masası.” Yirminci yüzyıl başlarında Rus-İngiliz rekabetine sahne olmuş olan İran, sömürgeci rekabet sayesinde varlığını korumuştur. Rus ve İngiliz politikaları İran’ı kendi nüfuz alanlarına çekme doğrultusunda ikiye ayırmıştı. İkinci Dünya Savaşı’nda fiili dış müdahaleye uğrayan İran, Sovyetler ve ABD tarafından ikmal yolu olarak kullanılmış, savaşın bitmesinden sonra altı ay içinde İran’dan çekilme konusunda anlaşmıştı. Savaş sırasında Almanya ile yakınlaşan Şah Rıza, İngilizler tarafından Güney Afrika’ya sürülmüş ve yerine Oğlu Muhammet Rıza getirilmişti. Savaş bitince İngiliz ve Amerikalılar ülkeyi terk etmiş ancak Sovyetler sözünde durmayarak İran’ın petrol gelirlerinden pay almak amacıyla kendine bağlı Azeri ve Kürt hükümetlerini kurarak İran’a şantaj yapmıştı. Böylece İran petrollerinden pay alan Rusya, ABD Başkanı Truman’ın adıyla anılan

doktrin, Türkiye gibi İran'ı da koruma alanında ilan edince geri çekilmiştir (Yayla, 2014: 136). Bağımsız bir politika ve ekonomik kalkınmaya fırsat verilmeyen İran, II. Dünya savaşı sonuna kadar devam eden bu siyasetin kurbanı olmuş, savaş sonunda ABD'nin etkin olduğu bir seyirde devam etmişti (Saray, 2006: 171-172). Sonuç olarak İran gibi birçok ülke Doğu-Batı Blokları arasında Batılı güçlerin istediği doğrultuda siyasal ve ekonomik bir zorunluluğa mahkûm edilmiş ve bu ülkeler siyasal ve ekonomik küresel sisteme dâhil olsalar da olmasalar da sonuç değişmeyecekti. Bunun en bariz örneği, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonraki Batı'ya meydan okumaya çalışan İran olarak ifade edilebilir. Devrim öncesinde İran 8,4 milyar dış borca sahip iken, Humeyni rejimi, 'İran'ın bir daha asla emperyalistlerin pençelerine düşmeyeceğine ant içerek' büyük zorluklarla mevcut borcu ödemiştir. Ancak 1996 yılına gelindiğinde İran'ın dış borcu 33 milyar dolara ulaşacak boyuta gelmiştir (Roskin, 2011: 702). Bir yandan İran'a uygulanan ambargolar sonucu ortaya çıkan olumsuz sonuçları sebebiyle mevcut yönetimin petrol dışı endüstrilerde atılımını zorlaştırmış (Akova, 2004: 4) öte yandan silah ambargosuna rağmen İran-Irak Savaşında Irangate Olayı (1896) olarak tarihe geçen olay ABD'nin İran'a gizlice silah sattığını ortaya koymuştur (Aliyev, 2007: 85). Bu olay, hem ABD hem de ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak niteleyen İran'ın politik ilişkilerinin hangi boyutta olduğu yönünde dikkate değerdir.

20. yüzyıl boyunca İran ile İtalya'yı, Türkiye ile Almanya'yı veya herhangi bir Batı Avrupa ülkesiyle Ortadoğu ülkesini karşılaştırma imkânı bulduğumuzda gelişmişlik düzeyinin farklı boyutlarda olduğu görülecektir. Batı ve Ortadoğu ülkelerinin kişi başına düşen milli gelir ve gelişmişlik sıralamasında Uluslararası Para Fonu'nun verilerine bakmak yeterlidir. Nitekim kalkınma sadece üretim veya kişi başına düşen milli gelirle ilgili ekonomik bir olgu da değildir. Bu anlamda gelişmişlik ve az gelişmişliğin sosyal, kültürel, siyasal ve psikolojik etkenlerle de yakın ilişkili olduğu görülür (İldırar, 2004: 7). Bu bağlamda "uluslararası iktisadi sistemin yapısı ve işleyişi büyük ölçüde uluslararası siyasal sistemin yapısı ve işleyişi tarafından belirlenir" (Duman, 2002: 2). Ortadoğu ülkelerinin aksine Batı ülkelerinde, onca yaşanmışlığa rağmen inişli çıkışlı da olsa bir büyüme trendi söz konusudur. Elbette bunun birçok sebebi mevcuttur, ancak bunun en önemli nedeninin sömürgeci bir anlayışın sonucu olduğu da aşikârdır. Nitekim sömürgeciliğin açık bir şekilde yapıldığı dönemden itibaren Batılı güçler, kendi çıkarlarını korumak kaydıyla birbirlerini korumuşlar ve kalkınmalarında biri birlerine destek olmuşlardı. Bu anlayış yirminci yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Örnek olması açısından İtalya'nın gelişmişliğine kısaca bakılabilir. Bu ülke on dokuzuncu yüzyıldan beri sömürgeci bir anlayışla genişlemeyi hedeflemiş ve bu siyasetinde diğer sömürgeci devletlerin onayını almıştı. Yirminci yüzyılda karşılaştığı ekonomik problemlerin çözümü için tekrar Habeşistan'a göz dikmiş olan İtalya'daki nüfus artışı, yükselen endüstrileri için hammadde arayışı, kömür ve petrol gibi enerji ihtiyacı, İtalya'nın daha fazla sömürge alanlarına ihtiyaç duymasına sebep olmuştur. 1929 yılında dünya çapındaki ekonomik kriz İtalya'da

ekonomik sarsıntılar meydana getirmiş, bütçe ve dış ticaret sürekli açık vermiştir (Armaoğlu, 2007: 251). İtalya'nın dünya savaşlarına dâhil olması, yaşadığı rejim bunalımları ve doğal afetlere rağmen sanayisinin ve ekonomisinin Ortadoğu ülkelerine kıyasla daha istikrarlı halde büyümesi ve G8 ülkeleri arasında yer almasının sorgulanması; sömürgeci anlayış, Batı aklı ve küresel kapitalist sistemle bağlantılı izah edilebilir. Nitekim Foster, İngiltere ve ABD'nin gelişmişliğinin de bununla ilgili olduğunu savunmaktadır. Ona göre, kapitalizm tarihi içinde zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumun farklılaşması, büyük oranda küçük devletleri sömüren büyük devletlerin sömürü gerçeğiyle alakalıdır (Foster, 2006: 68).

Emperyalizmin değişen yüzüyle dünya şartlarına uyduran ABD, bağımlı olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de farklı biçimlerde faaliyetlerde bulunmuştu. Türkiye, bu sistem içinde siyasi bağımsızlığını korusa da ülkenin ekonomik olarak küresel sistem içinde atılım gerçekleştirdiği söylenemez. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin milli ekonomi gayretleri doğrultusunda Teşvik-i Sanayi ve kalkınma projeleri başarıya ulaşamamış, ülke II. Dünya Savaşı'ndan sonra dışa bağımlı bir sürece girmiştir. Marshall planı çerçevesinde küresel sisteme dâhil olan ülkemiz, ekonomik yardım ve borç adıyla uygulanan emperyalist sömürüyle birlikte NATO ve CENTO gibi paktlara girmesiyle bu sömürü daha da yoğunlaşmıştır (Kurmuş, 2007: 273). Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkeleri sanayi de gelişim gösterirken diğer devletler tarım sanayisiyle sınırlı kalmıştır. Avrupa Birliği'ne giden yolda bir aşama olan Marshall Planı ile Türkiye, ABD'ye teknolojik olarak 'bağımlı' hale gelirken öte yandan Avrupa'nın gelişimine de katkı sağladığı söylenebilir. Ülkemiz bu sürece ilişkin olarak bir bakıma "Marshall planı ile Avrupa'nın manavı olma rolünü üstlenmiştir" (Çınar, 2018: 330). Avrupa Birliği de kendi içinde aynı karakteri taşır. 1951'de AB temelini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) İtalya, Belçika, Fransa, Almanya ve Hollanda gibi sömürgeci ülkeler oluşturmuş bu birliktelik topyekün bir büyümeyi beraberinde getirmiştir. Fransa hükümeti adına 1950'de Avrupa Birliği'nin kurulması gerektiği hakkında yayınlanan bildiride, daha birkaç yıl önce birbirleriyle savaşmış ve büyük yıkımlara ve ölümlere sebep olmuş düşman ülkelerin ortak amaç için birbirlerine yakınlaşmasını öngörüyordu. Ortak hedef, ortak pazar, ortak yönetim anlayışına sahip olan topluluğun kuruluş amacı şöyle özetlenmişti: Hayat seviyesini yükseltme, iktisadi kalkınmada fiili dayanışma, rekabetin yerine temel çıkarların birleştirilmesi, geleceği ortak olarak yönetme, barışçıl ilişkiler... (Arslan, 2013: 58-59). 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kuruluş amaçlarında ise bunlara ek olarak; Avrupa'yı bölen engelleri ortadan kaldırmak, ekonomide ticari engelleri ortadan kaldırmak ve kaynakları bir araya getirmek (Arslan, 2013: 66) hedefleri benimsenmişti. Öte yandan Avrupa Birliği kuruluşunun Roma Antlaşması ile başlaması, AB Anayasası'nın Roma'da imzalanması ve Fransa Cumhurbaşkanı'nın, "Hepimiz Bizans'ın (Doğu Roma) çocuklarıyız" sözü bu kuruluşun Batı medeniyetinin mirasını sahiplendiğini gösterir (Arslan, 2013: 19). Öte yandan 1955'te altı ülkenin Birleşik Avrupa kurma çabaları dışişleri bakanlarının "Avrupa'nın

yeryüzünde işgal ettiği mevkide kalmasını sağlamak, etkisini ve saygınlığını yeniden kazandırmak için Birleşik Avrupa kurulması” (Arslan, 2013: 65) söylemi AB’nin sömürgeciliğin sürekliliğini meşrulaştırma hedefini taşımaktadır. Neticede 1957’de temeli atılan AET kurulurken Fransa, İtalya, Hollanda ve Belçika’nın sömürgeleri mevcuttu. Bu eski sömürgelerden faydalanmaya devam etmek amacıyla Ortak Üyelik Antlaşması adıyla bir statü imzalanmıştı (Arslan, 2013: 68). Türkiye’nin 1959’da AET üyesi olarak yapılan başvurusu reddedilmiş, Ortaklık Antlaşması ile sonuçlanacak müzakerelere başlanması kararlaştırılmıştı. 27 Mayıs darbesi sonunda Milli Birlik Komitesi, Demokrat Parti’nin yaptığı müracaatı geri çekerek ikinci derece bir statü olan ortaklık teklifini kabul etmiştir (Arslan, 2013: 77-78). Buna istinaden 1963 yılında Türkiye ile AET arasında bir Ortaklık Antlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanmıştır. Avrupa Birliğini ‘modern sömürgecilik’ olarak niteleyen Arslan’a göre, Türkiye, Avrupa devletleriyle eşit olmayan haklara sahip eski sömürge ülkelerine uygulanan statü muamelesi görmüştür. Bu bağlamda Türkiye, 1740’taki kapitülasyonların sürekli hale getirilmesi uygulamasında olduğu gibi, AET ülkelerinin ‘modern kapitülasyon’ bölgesine dâhil olmuştur (Arslan, 2013: 360). Böylece imzalanan Ankara Antlaşması ile Gümrük Birliği formatı sayesinde kendi kendine kalkınan bir ülke iddiasından vazgeçmiş olan Türkiye, Avrupa’nın pazarı haline gelmiştir (Arslan, 2013: 52). Türkiye’de sol kesim, AT üye sürecinde antikapitalist bir söylem geliştirerek AT’ye şiddetle karşı çıkmıştır. Necmettin Erbakan; AT’nin Siyonist ve masonların kurduğu bir Hristiyan birliği olduğu, Rum, Ermeni ve Yahudilerin Türkiye’ye dönük toprak satın alarak burada yerleşme hakkına sahip olacağını savunmuş ve Türkiye’nin AT ile ilişkilerini kesmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Alparslan Türkeş de AT’ye karşı çıkarak bu kuruluşun milli değerleri ve hâkimiyeti ortadan kaldıracak bir Hristiyan birliği olduğuna inanıyordu (Arslan, 2013: 135).

Ortadoğu ülkelerinin genelinde II. Dünya Savaşı sonrası oluşan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kategorisi, sosyo-ekonomik alanda dengesizlikleri de beraberinde getirmiştir. Ülkeler küresel dünyaya uyum sağlama hedefinin yanında kendi içinde de ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmek gayesiyle bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmaya dönük politikalar üretmektedirler (İldırar, 2004: 8-9). Ancak bu politikalar Batıyı taklit ve Batılılar tarafından önerilen kalkınma modellerinden öteye gitmemektedir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmaya dayalı kaynak, teknik bilgi birikimi olmadığından sanayisi gelişmiş ülkelerin mali ve teknik destekleriyle kalkınabileceği anlayışına dayalıdır. Öte yandan Batı’nın amacı bağımsızlığa kavuşan ülkelerin emperyalizmden kopmasını önlemektir. Bu amaçla hibe yardımları, Dünya Bankası, IMF, AID, OECD gibi kurumların verdiği kredilerle borçlanan ülkeler, sanayileşmiş ülkelerin denetimi altına girmiştir (Başkaya, 2015: 163). Söz konusu bu örgütler ABD hegemonyasını sağlamlaştıran bir işlev görmüştür (Keyman, 2006: 5). ABD’nin dünya siyaseti ve ortaya koyduğu stratejiler, kriz geçirmeyen güçlü ülkeler yerine savaşların başlatıldığı veya diktatörlerin yönetiminde olan ülkelerle ilgilenmeleri gözden

kaçmaktadır. Böylece krizlerle istikrarsız bir konumda olan bu ülke halklarının yararına olmayan bir politika güdülerek bu ülkelerde siyasi ve iktisadi çıkarları ön plana alan ilişkiler kurulmak istenmiştir (Tırman, 2007: 263). Görülen o ki, sömürüye dayalı büyüme ve ‘sömürücü kurumlar’ sınırlı bir zenginlik sunarak küçük bir elitin bundan faydalanmasını sağlasa da halkın çoğunluğunun bundan mahrum olduğu ve ülke bazında sürekliliği olmayan kalkınma girişimleridir. Özetle “ekonomik büyüme ve refah kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumlarla bağlantılıyken sömürücü kurumların genellikle durgunluğa ve yoksulluğa yol açtığı şeklindedir” (Acemoğlu & Robinson, 2018: 91).

BATININ SÖMÜRGEÇİLİK ANLAYIŞI

Yirminci yüzyıl boyunca korunmak istenen küresel düzen, kapitalizmin gelişmesiyle az gelişmişliğin doğru orantılı bir tarzda seyretmesiydi. Sanayi Devrimi sonrası meydana gelen kapitalist gelişme, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarını kendi üretim tarzı içinde çarpıtarak biçimsizleştirmesidir. Ekonomik sömürü varlığını devam ettirebilmek adına sömürülen halkların bilincini çarpıtarak kültürel kimliklerini yok etmeye dönük çaba harcamaktadır. Sömürülen halkları ‘vahşi’ olarak gören sömürgeciler, buraya uygarlığı götüren insancıl bir misyon algısı oluşturur (Başkaya, 2015: 35). Öte yandan gücü elinde bulunduran Batı, sömürgeci faaliyetlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla Batı merkezli bir tarih ve coğrafya kuramını üretmiştir. Buna göre, “Afrikalılar, Asyalılar ve Amerikalılar için sömürgecilik yağma ve kültürel yıkım değil de Avrupa medeniyetinin yayılma yoluyla alınması, yani modernleşme anlamına gelmelidir” (Blaut, 2012: 12). Avrupa böylece sömürge faaliyetlerini haklı çıkarmak maksatlı yayılcı bir inanç sistemini oluşturmuştur. Bu gaye ile etno-bilimi kullanan Batı, medeniyetlerin kökenleri, coğrafya gibi alanlarda çalışmalar yapmıştır (Blaut, 2012: 74). İmparatorluklara kutsallık yükleyen bu anlayış, sömürgeciliği bir uygarlaştırma aracı olarak görmekte ve emperyal gerekçe olarak da her zaman gösterilen şey “barış” olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren bu özelliğe sahip olan Avrupa’nın mirasını devralan Amerika (Münkler, 2009: 132-136) dünyaya düzen getirmek için yüksek oranda savunma harcaması yapmak, teröristleri ele geçirmek ve diktatörleri devirmeyi bir uygarlaştırma görevi olarak üstlenmektedir. “Aslında gerçek tamamen başkadır; yukarıdaki bakış açısının içerdiği yegâne hakikat, günümüzde ABD’nin dünyadaki ezici askeri üstünlüğüdür. Dünyadaki terörizmin çoğunun kaynağı, ABD’nin kendisidir ve dünyanın her yerine yayılmış binden fazla üssündeki 1,6 milyon askeri, en korkunç teröristler olarak Usema bin Ladin’leri bile gölgede bırakacak gizli faaliyetler yürütmektedirler. ABD politikalarını daha az eleştirenler ise, kendi geleceklerine dönük kaygı ve beklenti için endişe duymaktadırlar” (Walberg, 2014: 7). Walberg, Amerika’nın dünya kaynaklarını ele geçirmek için uyguladığı stratejisinde komünizm karşıtlığı ve İsrail’in güvenliğini politik bir koz olarak kullandığını ifade eder. Ona göre, Ortadoğu’da

Yahudi devleti ileri bir karakol olarak Amerikan imparatorluğunun tamamlanan bir stratejik ayağıdır (Walberg, 2014: 125).

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca milliyetçi hareketleri destekleyen Batı, soğuk savaş döneminde ise iki kutuplu bir dünya meydana getirerek Ortadoğu'ya şekil vermiştir. Yüzyıl boyunca Kara, Deniz ve Hava Hâkimiyeti teorileriyle strateji belirleyen Batı, Soğuk Savaş sonrası stratejilerinde ise F. Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı tezine uygun bir strateji belirlemiştir. Fukuyama bu tezinde Komünizm başta olmak üzere tüm alternatif değer sistemleri ve medeniyetlerin tarihin son döneminde Batılı kapitalist ve liberal demokrasinin ve Batı medeniyetinin değer yargılarının karşısında şanssız olmadığını belirtmiştir (Sim, 2000: 1-29). Bu teoriye uymayan bazı İslam ülkeleri vardı ve bunları yola getirecek adımlar atılmalıydı. Tam da burada ABD devreye girecek bu ülkelere demokrasi götürme! üzerine politikalar üretecekti. Böylece Batı, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Ortadoğu coğrafyasında kalıcılığını sürekli hale getirecek ve hegemonyasını muhafaza edecekti. Bu bağlamda Medeniyetler Çatışması, Büyük Satranç Tahtası, Eksen Ülkeler teorileri ve Büyük Ortadoğu Projesi ABD'nin bu amacına hizmet eden projelerdir. Bu projelerle birlikte Ortadoğu halkları etnik ve mezhepsel krizlerle karşı karşıya kalarak gelişimlerini sürdüremeyecek konuma getirileceklerdir.

Batının Doğu karşısındaki bu tutumu aynı zamanda oryantalist bir düşüncenin ürünüdür. Kendisini Doğuya karşı daima üstün gören Batı, başından itibaren kendisini egemen güç olarak algılamaktadır. Nitekim Foucault'nun "bilgi güçtür" biçimindeki aforizması, insanın tanrılaşmaya eğilimli yönünü işaret eden Prometeci düşüncesinin bir bakıma tenkidi olarak dile getirilir. Özünde tanrılaşmanın biricik aracı olarak görülen bilginin Promete miti marifetiyle insanın kullanımına verilmesinin hikâyesi olan Promete efsanesi, Batılı düşüncesinin ufku gösteren ve bu bağlamda yeterince simge zenginliğini bünyesinde barındıran bir mitik söyleme delalet eder (Süphandağı, 2018a: 123-124). Tanrılardan ateşi çalarak insanlara armağan eden Promete mitolojisi, aynı zamanda tüm sınai becerileri de armağan ettiğini düşünür. Bunun sonucunda tabiatın efendisi konumuna geldiğini düşünen Prometeci ruh, Batılı tüm edimlerde kendini açığa çıkarır ve bu ruh Hıristiyan teolojide süreklilik kazanarak kilisenin inşa ettiği insan tipinde de iktidarı önceleyen bir karaktere dönüşür (Süphandağı, 2018b: 167). Nitekim 20. yüzyıl boyunca dünya üzerinde hegemonik güç olan ABD'nin misyonu "insanlık tarihi boyunca denenmiş en iyi yönetim biçimi olan liberal demokrasiyi tüm dünyaya yaymak ve böylece dünyadaki diğer ulusları kurtarmak için Tanrı tarafından seçilmiş bir ulus olduğu yönündeki güçlü inanca dayanmaktadır" (Şener, 2014: 418).

Bu karaktere bürünen Batı, ötekine merhameti içinde barındırmayan ve şiddet olmaksızın bir ötekiyle ilişki kuramayacağı üzerine kurulur. Çünkü iktidara meyilli bir ufuk, bunu gerçekleştirmenin araçlarını üretmek zorunda kalır. Tarih, meşruiyet elde etmenin aracı olarak tehlikeli bir öteki icadıyla ilgili yeterince

doküman sunmaktadır. Bizzat aklın ve onun evren üzerinde taşıyıcısı olan insanın, her şeyin ölçüsü olarak kabul edilmesine dayanan hümanist söylem de özünde aklı ve onu temsil iddiasında olan batılı düşünüşü merkeze alır. Böylece aklın mutlaklaştırıldığı bir medeniyetin kendinden başka diğer ifadeyle akla farklı bir değer atfeden ve hayatla ilişkilerini insanın evren üzerinde hâkimiyet kurmasına yönelik değil de onunla uyum içinde veya insanın manevi yönüyle gelişimini esas alacak şekilde kuran medeniyetler üzerindeki tahakkümü tarihin tanıklığıyla pek çok kez ifade edilir. Bu doğrultuda Batılı değer ve düşünüşün bir bütün olarak ötekiyle özelde Doğuyla ilişkisi, iktidarla bağlantılı olarak ortaya çıkan şiddetin farklı görünümüne dayanır. Bu konuyla ilgili Edward Said'in "Oryantalizm" adlı eserinin yeterli düzeyde bir ufuk ve tahlil içerdiğini söyleyebiliriz. Said, oryantlizmi "Batı'nın Doğu üzerinde bir cins yankısı ve yönetme isteği" (Said, 1998: 140) olarak düşünür. Thierry Hentch, "Doğu bizim kafamızda. Bizim Batılı kafalarımızın dışında Doğu yok" (Hentch, 1996: 7) sözüyle esasında en başından bu yana Batılı düşüncenin Doğu'ya yaklaşımının hangi zeminde seyrettiğini ortaya koymuş olmaktadır.

SONUÇ

Batı ile Doğu arasındaki bahsettiğimiz bu ilişki en başından beri hegemonik bir süreç olarak işlemiştir. Bu süreçte Batı'nın hep iktidara meyyal düşünsel ufku ile buna paralel ürettiği meşruiyeti ve üstünlüğü kendinden menkul söylemlerinin etkili olduğunu görmekteyiz. Üstünlük psikolojisiyle, megaloman bir tarzda hareket eden Batılı devletlerin gelişmişliği ve egemen güç haline gelmesine en büyük etken Sanayi Devrimi sonrası ulaşılan refah olduğu ve bunun kaynağının da sömürgecilğe dayandığı kabul gören bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı aklının dünya hâkimiyetini ele geçirmek için uyguladığı politikalar ve ortaya koyduğu emperyalist stratejiler dünya hâkimiyetine yönelik girişimlerdir ve bu girişimler engellendiğinde şiddete ve güç kullanımına dayalı yöntemlere başvurdukları görülmektedir. Batı'nın sömürgecilik anlayışı ilk dönemden beri uygarlık, demokrasi ve moderniteyi getiren bir araç olarak sunulmuştur. Böylece dünyanın gelişmiş ülkeler dışında kalan diğer bölgelerinde 'barbar' olarak görülen halklara medeniyet götürme adına bir algı oluşturularak sömürgeci anlayışa meşruiyet kazandırma yoluna gidilmiştir.

Değişik dönemlerde farklı biçimlerle karşımıza çıkan sömürgecilik, benzer özellik taşıyan toplumların gelişmişlik düzeylerindeki farklılığın en önemli nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Yirminci yüzyıl boyunca ekonomik ve politik olarak istikrar yakalayamayan Ortadoğu ülkeleri, Batıcı ve teslimiyetçi bir anlayış göstererek 'sömürü kurumları' ile kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye dönük girişimlerde bulunmuş ancak bunda da başarılı olamamışlardır. Batının gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de teknolojik açıdan elde ettiği üstünlük, Ortadoğu halklarınca kabullenilmiş ve öğrenilmiş çaresizliği meydana getirmiştir. Bu çaresizlik Batı'nın her zaman üstün olacağı üzerine kurulu oryantlizist bir anlayışı da içinde barındırır. Bu anlayış aynı zamanda gelişmeyi Batı'nın kurtarıcı

olarak görülmesi ve Batının taklit edilmesiyle mümkün olacağını doğurmuştur. Oysa konunun uzmanları, “sorunun temel nedeniyle, yani onları muhafaza eden sömürü kurumları ve politikalarıyla yüzleşmeden refah ortamını inşa etmeye çalışmak yüksek ihtimalle sonuç vermeyecektir” (Acemoğlu & Robinson, 2018: 426) görüşündedirler.

Çalışmamızda ortaya koyulan diğer bir sonuç da sömürgecilik yarışında Batılı devletlerin birbirleriyle düşman ve rekabet halinde olmaları halinde bile çıkarları söz konusu olduğunda özellikle Doğu’daki az gelişmiş ülkelere karşı ortak hareket ettikleri görülmektedir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında iki dünya savaşına sebep olan bu ülkeler, kısa süre içinde dayanışma içine girmiş, yerle bir olan ekonomik ve siyasi istikrarlarını tekrar sağlamışlardır. Batı, ekonomik kalkınma politikalarında kendi aralarında dayanışmayı öncelikle Doğu’ya karşı çifte standart uygulamış, Ortadoğu ülkelerinin kalkınmalarına müsaade etmemiş bu doğrultuda faaliyetler yürütmüştür. Batılı güçler, Ortadoğu’da çıkartılan krizler ve istikrarsızlıklara, gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de askeri alanda bilfiil müdahalede bulunarak sorunları daha da derinleştirmiştir. Diğer taraftan bağımlı hale getirilen Ortadoğu veya üçüncü dünya ülkelerinde ise kendi aralarında ortak bir nokta üzerinde anlaşamama üzerine kurulu bir ittifaktan söz edilebilir. Bu ülkelerin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik unsurlara bağlı olarak gelişmişlik düzeylerini arttırmada Batı’nın hegemonyasından kurtulacak ve Ortadoğu coğrafyasına istikrar getirecek elzem politikalar ürettiği söylenemez. Mevcut sorunların çözümünün Batı’nın sömürgeci anlayışıyla yine Batı’nın çıkarları göz önünde bulundurularak müdahalesinin çözüm getirmeyeceğini yakın tarih göstermektedir. Son yüzyılda emperyalizm gölgesinde şekillenen Ortadoğu, yüzyılın yarısından sonra ise Doğu-Batı Blokları arasında ezilmiş, bu coğrafyadaki ülkelerin gelişimlerine fırsat verilmemiştir. Küresel kapitalist sistem ve emperyalist hedeflerin dışında İsrail sorunu, Ortadoğu enerji kaynakları ve bölgedeki etnik ve mezhepsel kavgalar istikrarsızlığın bazı sebepleri olarak görülmekte, Batı ile Ortadoğu ülkeleri ölçeğinde gelişmişlik farkını belirleyen unsurlar olarak devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akova, Y. (2004). *İran İslam Cumhuriyeti Yerinde Dış Pazar Arayışları*, İstanbul: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Aliyev, V. (2007). *Devrim Sonrası İran - ABD İlişkileri (1979-1991)*(Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arslan, A. (2013). *Efendi ve Uşak, Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri*. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Arslan, A. (2015). *Doğu-Batı Ekseninde Stratejik Rekabet*. İstanbul: İdil Yayınları.

- Balcıoğlu, M. (2012). Yirminci Yüzyılın Başlarında Dünya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: ATAM.
- Başkaya, F. (2015). *Az gelişmişliğin Sürekliliği*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Blaut, J. M. (2012). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli, Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*, Çev: Serbun Behçet, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2014). *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, Y. (2018). Modernleşme Ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 325-350.
- Duman, M. (2002). Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (4) 2, 1-16.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi: 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*. Çev: Muna Cedden, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Foster, J. B. (2006). *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*. Çev: Çiğdem Çıdamlı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2017). “Arkamızdan vuran Araplar” söylemi neden değişmiyor?”, *Sabah Gazetesi*, 31 Aralık.
- Hentch, T. (1996). *Hayali Doğu*. Çev. Aysel Bora, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hiatt, S. (2009). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları 3*. Çev. Cihat Taşçıoğlu, Ankara: April Yayıncılık.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- John Perkins, J. (2011). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları*. Çev. Murat Kayı, Ankara: April Yayınları.
- Kaymak, M. (2016). Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz Ve Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 63-92.
- Keyman, E. F. (2006). Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler Ve Hegemonya. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 1-20.
- Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Roskin, M. G. (2011). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları.

- Münkler, H. (2009). *İmparatorluklar, Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zahar, R. (1999). *Sömürgecilik ve Yabancılaşma*. Çev. Bayram Doktor, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öztürk, F. (2006). *Dünya Ekonomisinden Seçme Konular, "Büyüme-Gelişme-Kalkınma Ekseninde Az Gelişmişlik Olgusu: Gelişmiş Ülkeler Nasıl Kalkındı?"* Ankara: Seçkin Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*. Çev. Nezh Uzel, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Saray, M. (2006). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıkaya, Y. (2012). Geçmişten Günümüze İran: *Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür Türk Akademisi Dış Politika Araştırmaları Merkezi Rapor No. 2 / Kasım*.
- Sim, S. (2000). *Derrida ve Tarihin Sonu*. Çev. Kaan H. Öktem, İstanbul: Everest Yayınları.
- Süphandağı, İ. (2018a). *Batı İle İslam Arasında Oryantalizm*. Ankara: Maarif Yayınları.
- Süphandağı, İ. (2018b). *Dil, Şiir, Hakikat, Doğu-Batı Arasında İslami Dil Arayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şener, B. (2014). Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: "Amerikan İstisnacılığı" Ya da "Açık/Kaçınılmaz Yazgı", *International Journal Of Social Science*, 26, 405-420.
- Tırman, J. (2007). *Dünyayı Sömüren Amerika*. Çev. Füsun Doruker İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Walberg, E. (2014). *Postmodern Emperyalizm, Jeopolitik ve Büyük Oyunlar*. Çev. Nurdan Sosyal, İstanbul: Say Yayınları.
- Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. İstanbul: Adres Yayınları.